

Kvaterny desek zemských Království českého

Desky zemské Království českého byly úřední knihy, do kterých se zapisovala už od počátku 13. století **rozhodnutí zemského soudu a také výsady a práva jednotlivých šlechticů i celé země**. Jejich vedení zajišťoval tzv. **Úřad desek zemských**, jehož organizace byla zaměřena na přípravu a písemnou dokumentaci soudního jednání, na intabulaci soudního rozhodnutí a výkon exekuce. Obsah zápisů zemských desk se týkal veřejného, trestního i civilního práva ve věcech sporných i nesporných. Vklady učiněné do zemských desk měly charakter zákona. Zápisy byly dvojího druhu. Jednak to byly přímé protokolární záznamy o osobně přiznaných právních pořízeních, žalobách, majetkových změnách nebo výpovědi úředníků o provedených soudních úkonech, jednak opisy předložených listin. **Desky zemské** jsou jedinečnou památkou pro právní dějiny, místopis a genealogii. Desky zemské Království českého jsou dnes uloženy v Národním archivu v Praze.

České desky zemské byly založeny v době panování krále Přemysla Otakara II. v letech 1260–1278. Původně byly institucí královskou, ale po vymření Přemyslovců nabyly rázu instituce stavovské. Dne **2. června 1541** na Pražském hradě shořely všechny kvaterny desk zemských (přibližně 100 knih) i celá registratura Úřadu desk zemských včetně úředních knih, aktového materiálu i peněžních depozit. Desky byly obnoveny usnesením zemského sněmu ze 4. prosince 1541. Usnesení bylo instrukcí, která nařizovala, jakým způsobem se mají obnovovat vklady zničené požárem. Měl být zachován systém jejich vedení a způsob úřadování. Jediná neshořelá kniha, která nebyla v době požáru na Pražském hradě, jsou **desky půhonné** obsahující půhony z let 1316–1325. Aby se předešlo podobné zkáze a intabulovaná práva byla lépe zabezpečena, bylo na sněmu roku 1543 usneseno, že se budou knihy opisovat na pergamen a tyto opisy budou ukládány na Karlštejně, dnes **tzv. karlštejnské kvaterny**. Pro písaře to ale znamenalo zvýšenou agendu, kterou nemohli zvládnout ani při větším počtu registrátorů. Opisy vkladů se opožďovaly a roku 1565 ustaly. Poslední pergamenové listy nebyly ani svázané do knih.

Do počátku 17. století byly desky zemské vedeny ve čtyřech základních řadách: **desky půhonné, kvaterny trhové, zápisné a památné**. Ke změně ve vedení zemského soudu a zemských desk došlo v roce 1627, kdy **Obnovené zřízení zemské** vrátilo soud do královského vlivu. Šlechta pak figurovala u soudu již jen titulárně.

Reformou soudnictví z konce 18. století bylo odděleno trestní a civilní právo. Zemskému soudu bylo odňato trestní řízení, do desek zemských se přestala zapisovat trestní agenda a desky se staly pozemkovou knihou svobodného majetku. Obsah

intabulací se zúžil na majetkové převody, dluhy, nobilitace a sněmovní usnesení. Knihy obsahující procesní agendu byly uzavřeny. Soubor desek zemských byl nedlouho poté uměle a formálně rozdělen do řad zvaných desky zemské větší, desky zemské menší a desky zemské stavovské.

Desky zemské větší obsahují zápisy potřebné k vyřizování knihovní agendy statků. Základní řady zde tvoří kvaterny trhové, památné a větší zápisné. Do **trhových** kvaternů se zapisovala především přiznání k převodům majetku. Vedle prodeje a koupě statků se sem zapisovaly různé formy držby, darování, odkazy, směny, nadace, komorní platy, obvěnění, spolčování, dělení statků, dědické postupy, poručenství a majestáty, kterými propouštěl král svá léna z manství, kšafy, pořízení, svatební smlouvy, sliby nově nobilitovaných osob, prezence přisedících většího soudu, průběh pře a rozsudky ve sporech o zabití a vraždy. Od poloviny 17. století byly pro tyto jednotlivé druhy zápisů zakládány samostatné knihy. Za Jiříhoz Poděbrad vznikla řada kvaternů **památných**, do nichž se zapisovaly nevyřízené případy z doby husitství a věci, kterým hrozilo promlčení. Typickým znakem těchto knih bylo, že se do nich opisovaly písemné smlouvy. Některé zápisy se přitom doplňovaly se zápisy v kvaternech trhových. Kvaterny obsahovaly do poloviny 17. století různé druhy vkladů soukromého práva jako majetkové převody, trhy a darování, dohody neboli porovnání o předání majetku, o změně hranic, o rozdělení dědictví, pak se specializovaly jako trhové. Zapisoval se do nich průběh soudního jednání, které se týkalo majetkových záležitostí, nejčastěji sporů o dědictví a nedodržení poslední vůle. V roce 1356 byly založeny kvaterny pro zápisy majetkového zadlužení, nazvané kvaterny **zápisné**. Do kvaternů větších zápisných se zaznamenávaly dluhy vyšší než sto kop grošů českých, zaručované na majetku dlužníka, dále různé způsoby zatížení majetku, dlužní přiznání, postupy, zástavy, záruky a splátky dluhů. V 17. století vznikly specializované knihy pro jednotlivé druhy zápisů.

Desky zemské menší obsahují úřední zápisy vzniklé z činnosti Úřadu desk zemských jako registratury zemského soudu, tj. zápisy úřední povahy a záznamy procesního práva i vklady menších dluhů, které podléhaly rozhodnutí menšího zemského soudu. Menší zemský soud rozhodoval jednodušší spory, o dluhy menší než sto kop grošů českých, ve věcech sirotčích, o lidi zběhlé a o čeleď, o menší škody a urážky na cti. Základní řady zde tvoří desky půhonné a kvaterny menší zápisné. Desky půhonné vznikly už ve 13. století. Do jednotlivých knih se zapisovaly půhony a obeslání k zemskému soudu. Půhonem se rozumí znění obžaloby a pozvání k soudu pro trestní delikt nebo jeho svědectví. Půhon otevíral soudní proces. Do kvaternů menších zápisných se zaznamenávaly dluhy menší než sto kop grošů českých. Po soudní reformě v roce 1783 se do menších desk zemských přestalo psát.

Desky zemské stavovské obsahovaly práva celé země a stavovská i zemská privilegia a zápisy vzniklé ze stavovské kompetence. Do řady kvaternů sněmů obecních se zapisovala usnesení zemských nebo generálních sněmů. Patřila k základním kodexům veřejného práva a byla ústavou i zákoníkem. Poslední sněmovní zápis je z roku 1848. Od poloviny 17. století byly vedeny kvaterny nobilitací a erbů dání.

Opisovala se do nich privilegia, kterými panovník povyšoval do šlechtického stavu a uděloval nebo polepšoval erby.

Po roce 1783 zemský soud ztratil funkci nejvyššího zemského soudního orgánu a klesl na soud první instance. Jelikož působil již jako soud pro všechny držitele svobodných statků, příslušeli k němu také jejich nešlechtičtí držitelé. Zemské desky dostaly připojením k registratuře civilní složky soudu nový charakter, neboť se staly již jen úředními knihami, sloužícími společně s pozemkovými knihami k evidenci a vyřizování běžné agendy. Byly založeny **tzv. hlavní knihy desek zemských** pro jednotlivé zemské statky. Po jejich uzavření v roce 1888 byly zápisy převedeny do nově založených nových hlavních knih desk zemských, uzavřených ve druhé polovině 20. století. Původní desky zemské sloužily po zmíněné reformě jen jako kopiáře předložených smluv a byly uzavřeny do roku 1851. Předložené smlouvy už nebyly přepisovány do knih, ale zakládány do fascikulů jako přílohy k hlavním knihám. Tím se více než pětisetletý vývoj zemských desk uzavřel.

MORAVA

Desky zemské Markrabství moravského byly založeny v roce 1348 podle českého vzoru. Základními řadami byly **desky trhové a půhonné**. Protože měl moravský zemský soud dvojitá sídla, byly také moravské desky vedené ve dvou místních řadách – olomoucké a brněnské. Od roku 1642 byla vedena už jen řada brněnská, a to pro celou Moravu. V 17. století byly zavedeny vedle desk zápisných také další druhy. Jejich vývoj, zejména od konce 18. století, byl obdobný tomu českému. Moravské desky zemské se dochovaly od svých počátků do svého uzavření, dnes mají statut národní kulturní památky a jsou uloženy v Moravském zemském archivu v Brně. Desky trhové olomoucké i brněnské řady existují dodnes v originálech na pergamenu od roku 1348 do roku 1642, knihy půhonné, nehledí-li se k starším zlomkům, čteněji od počátku 15. století.

SLEZSKO

Ve 14. století byly zavedeny desky i v knížectví opavském a krnovském. Nejpozději od počátku 15. století jsou rozděleny na **tzv. knihy zadní** (= asi českým deskám trhovým) a **knihy přední** (= asi deskám půhonným). Jejich vnitřní vývoj odpovídal zhruba vývoji v Čechách a na Moravě. Pro knížectví opavské jsou zachovány **desky půhonné** z let 1413–1780 a **desky trhové** z let 1431–1850. Nejstarší opavské knihy vzaly zasně při velkém požáru Opavy 31. července 1431. Ještě v tomtéž roce však byly na příkaz knížete Přemka Opavského obnoveny. Dělení Opavska mezi syny knížete Mikuláše II. v roce 1377 vedlo k vytvoření krnovského knížectví, pro které byla také založena samostatná řada zemských desk. Ale ani ty se nedochovaly od samého počátku, a tak nejstarší záznamy pro Krnovsko počínají teprve rokem 1404. Pro knížectví krnovské jsou zachovány s jistými mezerami desky trhové z let 1404–1850 a půhonné z let 1498–1740. Opavské i krnovské desky jsou dnes uloženy v Zemském archivu v Opavě.

DESKY DVORSKÉ

Zemské desky byly určeny pro svobodné osoby a pro svobodné šlechtické statky. Pro osoby a statky, které byly v manské čili lenní závislosti na českém králi, se začaly vést u dvorského soudu po polovině 14. století tzv. desky dvorské, a to v řadách desky půhonné, trhové a zápisné. Specifický čtvrtý druh, desky provolací, byly pro svůj obsah vedeny jen u dvorského soudu. Do nich byla zapisována provolání statků a zboží, které účinkem šlechtické odúmrti nebo z jiného důvodu spadly na krále. Král mohl s těmito statky nakládat podle své vůle, často je dával jako „výsluhy“ svým služebníkům. Knihy provolací byly vedeny do roku 1497, kdy se král práva odúmrti vzdal. Ostatní knihy byly vedeny do poloviny 19. století jako desky pro manské čili lenní statky a pro projednávání žalob a sporů jich se týkajících. Agenda dvorského soudu se v těchto záležitostech vztahovala na léna celé České koruny, proto zde byly vedeny i záležitosti moravských a slezských lén. Desky dvorské jsou dnes uloženy v Národním archivu v Praze.

Jednotlivé kvaterny desek zemských byly nejpozději od poloviny 16. století rozlišovány barvami, kvaterny trhové a půhonné pak také kombinací barev, motivy z rostlinné říše (růže, oliva, pomeranč, hřebíček, bodlák), živočišné říše (papoušek, tygr, lev, včela) a různými symboly (duha, slunce, korále). Motivy nesouvisely s obsahem kvaternů, ale odvíjely se pouze od fantazie malíře. Dvěma výjimkami jsou motiv lebky pro kvaterny založené a vedené v období morové nákazy a motiv hlavy žida na hřbetu kvaternu pro evidenci pohledávek židovských věřitelů. Podle barev a motivů byly jednotlivé kvaterny citovány v soudobých pramenech. Malování hřbetů kvaternů skončilo v roce 1795. Tehdy byly všechny kvaterny retrospektivně očíslovány a nadepsány záhlavím obsahujícím informaci o barvě nebo motivu hřbetu, obsahu zápisů a časovým rozpětím zápisů. Hřbety následně zakládaných kvaternů, tzv. knih instrumentů, nesly už jen číslo a jednoslovné německé označení obsahu.